

писателя. В результате наиболее любимым из рекреационных и историко-культурных мест Вильнюса для В. Короткевича стал «встроенный» в старую крепостную городскую стену паб «Бочю» (рис. 3), увековеченный в его стихах: «*Па дарозе ў «Бочу» // Нікуды не збочу*» [3], а после вильнюсских архивных штудий и «оставления следов» на улицах города В. Короткевичем, беларусы, чтобы приобрести его «Колосья...», записывались в очереди книжных магазинов Минска за месяцы вперёд.



Рисунок 4 – Вскрытая могила К. Калиновского. Вильнюс, 2018



Рисунок 5 – Шествие перезахоронения повстанцев 1863–64 гг. Вильнюс, 2019



Рисунок 6 – Дударская музыка белорусов на шествии. Вильнюс, 2019



Рисунок 7 – В. Короткевич, сер. XX в.

После издания романа В. Короткевича про повстанцев 1863–64 гг. не прошло и 60 лет, как в 2018 г. земля Вильнюса неожиданно «отдала» их тела: оползень на холме замка Гедимина, обнажение недр с могилами 1864 г., останки в которых (с авторитетной генетической экспертизой) сенсационно опознаны как тела К. Калиновского (рис. 4) и его соратников. Их перезахоронение в 2019 г. вылилось в массовое действо на улицах Вильнюса (рис. 5), где бесспорно доминировал элемент Беларуси, а также была представлена её этническая музыка (рис. 6), что придало событию поистине эпический колорит в глазах наблюдателей и сочувствующих, к которым мы себя относим.

22 ноября 2019 г. в Вильнюсе были перезахоронены останки героев восстания 1863–64 гг. Мы понимаем, что настоящим беларусам нельзя было не приехать на перезахоронение (такой шанс предоставляется один раз в жизни), поэтому музыка хорошо известного нам по фестивалю этнокультур «Tautų mugė» минского коллектива VIETAKH [4, с. 41] была единственным дударским приветствием кассионеров от их потомков XXI века. Да, действительно, общая организация мероприятия (служба в кафедральном соборе, шествие по городу до кладбища Rasų kapinės – «последнего дома» патриотов) является свидетельством вкуса и самосознания литовцев. Почтила своим вниманием перезахоронение героев романа В. Короткевича и Польша. Но большинство участников шествия приехало именно из Беларуси, а дуда, звучащая над прахом героев, была только одна – беларусская. Не об этом ли думал В. Короткевич (рис. 7), работавший в вильнюсских архивах в 1960-х гг. над романом о К. Калиновском и его эпохе? И приехали ли бы беларусы в Вильнюс в ноябре 2019 г., если бы не прочитали «Колосья под серпом твоим», а также многие другие произведения В. Короткевича, в которых есть и явные переключки с литовской литературой и фольклором (например, в его сказке «Ужинная королева» [5], имеющей литовский аналог «Eglė žalčių karalienė»)? Мы не претендуем на истину в последней инстанции, но, возможно, В. Короткевич не случайно написал: «Тот, кто не помнит прошлого, кто забывает прошлое – осуждён снова пережить его. Бессчётное количество раз» [1], а на брусчатке старых улиц Вильнюса всегда можно найти следы великих сынов самых разных народов. След же великого сына Беларуси В. Короткевича отпечатан здесь навечно.

Список литературы:

1. Делай неожиданное – и тогда победишь : сегодня день рождения Владимира Короткевича // Belsat.eu [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <https://belsat.eu/ru/news/delaj-neozhidannoe-i-togda-pobedish-segodnya-den-rozhdeniya-vladimira-koratkevicha/>. – Дата доступа : 08.04.2020.
2. Дикая охота короля Стаха // Kinopoisk.ru [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <https://www.kinopoisk.ru/film/44198/>. – Дата доступа : 08.04.2020.
3. Корбут, В. По дороге в «Бочю» / Виктор Корбут // Sb.by [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <https://www.sb.by/articles/po-doroge-v-bochyu.html>. – Дата доступа : 08.04.2020.
4. Мацукатов, Г. Возвращение к истокам через Ярмарку наций (опыт вильнюсского фестиваля этнокультур «Tautų mugė») / Георгиос Мацукатов // Аўтэнтчны фальклор: праблемы захавання, вывучэння, успрымання (памяці антрапалага Зінаіды Мажэйкі) : зб. навук. прац /М-ва культуры Рэсп. Беларусь, БДУКМ, рэдкал.: В. Языковіч [і інш.]. – Мінск : БДУКМ, 2017. – Вып. 11. – С. 41–42.
5. Ткач, К. Владимир Короткевич : биография и творчество писателя / К. Ткач // Syl.ru [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <https://www.syl.ru/article/312064/vladimir-koratkevich-biografiya-i-tvorchestvo-pisatelya>. – Дата доступа : 08.04.2020.

Валянціна Навіцкая

**ЧАРАДЗЕЙНЫЯ КАЗКІ УЛАДЗІМІРА КАРАТКЕВІЧА:
ІДЭІ, ВОБРАЗЫ, ТЫПАЛОГІЯ МЫСЛЕННЯ ТВОРЦЫ**

Valentina Navitskaya

**MAGIC FAIRY TALES BY VLADIMIR KARATKEVICH:
IDEAS, IMAGES, TYPOLOGY OF THE AUTHOR'S
THINKING**

У артыкуле асэнсавана мастацкая прырода чарадзейных казак пісьменніка, абазначаны характар іх узаемадзейнення з фальклорна-міфалагічнай сутнасцю незвычайнага, арыентаванага на разуменне прыроднай гармоніі і высокай духоўнасці.

The author of the article comprehends the artistic nature of the fairy tales of the Belarusian writer V. Karatkevich. The author describes the nature of the interaction of these tales with folklore and the mythological essence of unusual things, focused on understanding the harmony of nature and high spirituality.

Сярод многіх фактараў, што ўплывалі на мастакоўскае станавленне Уладзіміра Караткевіча, найперш прыцягваюць увагу прызнанні пісьменніка пра характар уздзянення легендарна-казачнага эпасу на яго светапоглядныя і эстэтычныя ідэалы. У перапісцы з Максімам Танкам (ліст ад 27 мая 1956 г.) ён пісаў, што дзівосныя казкі, легенды, густоўна расказаныя дзедам Васілём Грынкевічам, назваўшы «запісаліся» на матрыцу дзіцячай памяці. На падсядомым узроўні закладваліся асновы разумення народнага характару, народнага мыслення. Тады і пачало фарміравацца захапленне тым незвычайным, што было ў жыцці або што хацеў бачыць у рэальным свеце геніяльны творца – народ.

На самым пачатку 1950-х гадоў, звярнуўшыся да фальклорна-казачных вобразаў, сюжэтаў, матываў, Ул. Караткевіч спрабуе распрацаваць сваю мастацкую мадэль прасторава-часавога быцця народа. Казкі, легенды, паданні вучылі змаганню са злом, адкрывалі ў рэальным свеце прыгажосць і гармонію. У чарадзейных казках пісьменніка («Вужыная каралева», «Лебядзіны скіт», «Казка пра Пятра-разбойніка») гэта праяўляецца перш за ўсё праз зварот пісьменніка да катэгарыяльных бінарных апазіцый. Найбольша даўня і трывалая – апазіцыя «добра – зло», якая ў творах Ул. Караткевіча яднаецца з фактарамі нацыянальнага і архетыпавага.

У казцы «Вужыная каралева» канкрэтным полем раскрыцця дадзенай апазіцыі паўстае, здавалася б, традыцыйны для беларускіх чарадзейных казак канфлікт паміж звычайнымі людзьмі і прадстаўнікамі іншасвету. Першапачаткова дыхатамія «добра – зло» актуалізуецца ў казцы досыць традыцыйна – праз распаўсюджаны матыву «кантракта» паміж чалавекам і прадстаўніком звышнатуральных сіл. Так, Ясіха, заснуўшы на беразе Сіняга возера, прысніла вужа, які прадказаў ёй нараджэнне дачкі і ўзяў абяцанне аддаць яму ў жонкі.

У творы аўтар яднае сутнасці двух міфалагем: вужа і змяі. Вуж успрымаўся нашымі продкамі пераважна як прадстаўнік боскіх сіл. Змяя ж бачылася старажытнымі славянамі ў якасці носьбіта сіл і мажлівасцей цемры. Вучоны-фалькларыст А. Ненадавец сцвярджае: «У беларускім фальклоры «гадзюка», «змяя», «гадаўка», «гадзючка», «гадына», «гадышчэ» – усё гэта назвы адной і той жа істоты. У адрозненне ад вужа яна надзялялася самымі адмоўнымі рысамі, сярод якіх перабылішвалі каварнасць, здрадніцтва, умёнае дзейнічаць зняпацку і іншыя» [4, с. 100]. Менавіта змяю за злы пачатак продкі называлі гадам.

Ствараючы сваю мадэль міфапаэтычнага мыслення народа, пісьменнік адштурхоўваецца ад першаасновы – міфалагічнага ўспрымання свету продкамі. У выніку апрацоўкі і сістэматызацыі запісаных на Палессі легенд, казак, былічак, народных павер'яў А. Ненадавец паказваў, як старажытны палішук ладзіў свае адносіны з баючымі насельнікамі – не крыўдзіў, не выганяў з дамоўкі або падворка вужа.

Казкі Ул. Караткевіча, датаваныя 1952 годам і змешчаныя ў трэцім томе новага Збору твораў пісьменніка, пры яго жыцці, як сведчыць навукова-тэксталагічны каментарый А. Вераб'я за гаданнага тома, не друкаваліся. Многія з іх – плён мастацкай рэстаўрацыі пачутага ад дзеда ў дзяцінстве. І «Вужыная каралева» у тым ліку. У беларускіх казках, легендах вобраз вужынага цара вельмі пашыраны. Пераканваюць у гэтым казкі-легенды «Вужоў бацька», «Пра вужа», «Купін», запісаныя А. Ненадаўцом на Гомельшчыне і Брэстчыне.

З фальклорнымі варыянтамі казак, легенд пра вужа-караля, вужа-бацьку, вужа-прынца казка Ул. Караткевіча «Вужыная каралева» лучыцца падабенствам сюжэтных калізій, матывам непрыняцця таго няянага, што было па-за межамі звыклых уяўленняў, кантрастнай размежаванасцю персанажаў, трагічнай развязкай сюжэта. У тых выпадках, калі прадстаўнікі рэальнага свету сустрэліся з чымсьці нязвыклым, што знаходзілася па-за межамі іх свядомасці, тады спрацоўвала неверагодная народная фантазія. Яна захапляла, а здольнасць рамантызаваць незвычайнае была блізкай прыроднаму таленту Ул. Караткевіча, які ўмеў бачыць праявы незвычайнага ва ўсім, што адкрывала ў жыцці, у чалавеку і яго справах годнасць і высякароднасць.

У рамантычна-эмацыянальным ключы малюецца Ул. Караткевічам навакольны свет, які бачыцца гераінай казкі. Спачатку – рэальны, «свой». Тут пануюць натуральны спакой і цішыня. Пануюць часова. У іншым ракурсе падаецца чужая прастора, фантастычная. У аповедную плынь казкі пісьменнік уключае характэрны для фальклорнай песеннай традыцыі плач нявесты, калі яна пакідае бацькоўскі кут: «Адалі мяне, прапілі мяне, збылі ў край далёкі. А там і сонца не з'яе, там і людзі злыя, усё сякерамі б'юцца. І па буднях там дождж, дождж, дождж, і па святых там дождж, дождж, дождж» [2, с. 574]. І гераіня, і чытач, такім чынам, падрыхтаваны да сустрэчы з іншасветам. Іншасвет, у якім апынулася Яліна, не прымаецца яе роднымі гэтак жа, як не прымала вясковая грамада і Марышу з дзецямі (народная легенда пра вужа). Размова Яліны з братам падкрэслівае яго агрэсіўнае нежаданне зразумець іншы (чужы) свет. Гэты падзел на «свой – чужы» па сутнасці тоесны бінарнай апазіцыі «добра – зло»: паколькі дзеці нарадзіліся ад чужынца і выраслі далёка ад роднага краю, то іх і людзьмі назваць немагчыма. На абразлівыя словы братаў Яліны: «У, змяіныя вырадкі» годна адказаў Ясень: «Чаго лічыць, хто ад каго нарадзіўся. У нас бацька змеі, а справы чалавечыя, а ў вас бацькі людзі, а ўчынкi вашыя, як у змяі» [2, с. 576].

Можна лічыць, што ў казцы «Вужыная каралева» пастулоецца па-мастацку зашыфраваная думка аб ваўнічым непрыманні таго новага, што не стасуецца з традыцыйным характарам успрымання рэальнага свету і чалавека ў ім, абумоўленага адпаведнымі законамі прыроднага і грамадскага жыцця. Самому пісьменніку давялося доўга (ці не да сярэдзіны 1970-х гадоў) актыўна працівіцца негатыву стаяўленню дзяржаўна-ідэалагічных чыноўнікаў і афіцыйнай крытыкі да яго мастацкіх стратэгіяў мадэлявання гістарычнай праўды і сучаснай рэчаіснасці, пазначанай абмежаваннем свабоды творцы на неардынарнае самавыяўленне.

Адной з галоўных адметнасцей зместу чарадзейных казак вучоны, фалькларыст Н. Гілевіч лічыў барацьбу людзей з чужаземнымі ворагамі. І змест гэты «раскрываецца своеасабліва – спецыфічна фальклорнымі сродкамі адлюстравання, у вобразах і карцінах фантастычных, звышнатуральных, цудадзейных». І абавязкова ўдакладніць, што «нарадзіліся гэтыя творы з рэальнай рэчаіснасці» [1, с. 12]. У казцы «Лебядзіны скіт» У. Караткевіч звярнуўся да рэальных падзей далёкай мінуўшчыны, да эпохі захопніцкіх паходаў хана Бат'я на ўсходнеславянскія землі. Выкарыстаны і абавязковы для народных казак падобнага тыпу прыём пераўтварэння. Казка «Лебядзіны скіт» якраз і дэманструе гэты характэрны праявы легенды, якія абазначыў Н. Гілевіч. Гэта спалучэнне рэальнага і фантастычнага, звычайнага і дзівоснага, гэта ўстаноўка на выглумачэнне дзівосаў і выразны павучальны характар зместу казкі.

Персанфікаваным жыццём у тэксце з'яўляюцца два персанажы. Першы – «рускі дэрвіш», старац, якога сустрэў на сваім шляху хан: «Хан сам пажадаў паглядзець на рускага дэрвіша, а той, калі пабачыў яго, не затрымеў ад жаху, а спакойна сказаў: «Мусіць, гэта свету канец прыходзіць, што такі твар бачу я» [2, с. 567]. Старац малюецца падобным да хрысціянскага пакуніка, які добра ведае, што яго чакае, і спакойна прымае сваю долю. Сам жа герой гаворыць пра сябе так: «Я ўсё жыццё рабіў не тое, што трэба, і хачу хоць смерцю саслужыць на карысць сваёй зямлі.» [2, с. 568]. Абазначана адна з магістральных ідэй усёй творчасці У. Караткевіча: ахвярнае служэнне роднай зямлі – прыўкраснай і велічнай.

Другі персанаж, сутнаска звязаны з жыццём, – паэт Юсуфі. Аднак ён знітаваны, у адрозненне ад стараца, не са спакойнай, містычнай упэўненасцю ў сваёй уладзе абараніць зямлю і людзей, а з праўдай і першабытнай сілай жыцця чалавечага, зямнога. Вобраз Юсуфі мае шмат агульнага з архетыпам юродзівага. Аўтар надзяляе героя дадатковымі атрыбутамі блізкіх семантычна, але адрозных архетыпаў блазна і прарока. Юсуфі валодае духоўнай сілай, страсцю і натурай сапраўднага прарока, аднак вымушаны заставацца пры

хане ў якасці блазна. У традыцыйх легендарна-казачнага эпасу пісьменнік тлумачыць сутнасць цудаў, нават прасочвае працэс пераўтварэння людзей у птушак, старога дэрвіша ў камень, што аплакваў гора зямлі.

Даследуючы маральна-эстэтычныя каштоўнасці народнай творчасці (і чарадзейнай казкі ў першую чаргу), доктар філасофскіх навук Уладзімір Конан абазначыў не толькі яе вобразную шматграннасць, але і шматлікія метафарфозы. Разам з тым, даследчык падкрэслівае, што «наяўнасць у казцы драматычнага, трагічнага, этычнага і наогул сур'ёзных аспектаў быцця» не выключае гратэскавых элементаў, паколькі «народны карнавальны смех амбівалентны па сваёй прыродзе» [3, с. 100].

Згаданы ў казцы «Лебядзіны скіт» матыў служэння роднай зямлі знаходзіць сваё развіццё ў «Казцы пра Пятра-разбойніка». У канкрэтны сацыяльны змест казкі ўключаецца матыў віны і пакарання. Пётр-разбойнік пакараны вышэйшымі сіламі за свае злачынствы дзіўнай хваробай. Збавенне наступіла толькі тады, калі знішчыў былы разбойнік таго, хто пляваў на магілу маці і ляў родную зямлю. Тады і атрымаў дараванне персанаж твора. Караткевічаўскі архетып «зямля» набывае тут рысы амбівалентнасці: яна і прасторавы кантыненту, і жывая адухоўленая асоба. Прынцыпова важным з'яўляецца тое, што вобраз-архетып «зямля» становіцца скразным у творчасці пісьменніка.

Засваенне фальклорна-міфалагічнай сістэмы ўяўленняў продкаў пра свет і чалавека ў ім стала трывалым фундаментам для выпрацоўкі і далейшага развіцця сінтэтычнага спосабу мыслення пісьменніка.

Спіс літаратуры:

1. Гілевіч, Н. Збор твораў у 23 т. / Н. Гілевіч. – Мінск : ТДА «Пантограф», 2011. – Т. 20: Фалькларыстыка: апавядальныя і мудраслоўныя жанры беларускай народнай творчасці, песенны фальклор паўднёвых і заходніх славян; артыкулы, рэцэнзіі, матэрыялы да лекцый. – 496 с.
2. Караткевіч, Ул. Збор твораў у 25 т. / Ул. Караткевіч; падрыхт. тэкстаў і камент. А. Вераб'я; рэд. тома Т. Шамякіна. – Мінск : Маст. літ., 2014. – Т. 3 : Апавяданні. Казкі : 1946–1981. – 774 с.
3. Конан, Ул. Ля вытокаў самапазнання: станаўленне духоўных каштоўнасцей у святле фальклору / Ул. Конан. – Мінск : Маст. літ., 1989. – 238 с.
4. Ненадавец, А. Святло таямнічага вогнішча / А. Ненадавец. – Мінск : Беларусь, 1993. – 287 с.
5. Пачатак : Лісты Уладзіміра Караткевіча да Максіма Танка / публ. А. Вераб'я // Маладосць. – 1987. – № 1. – С. 154–172.

Вячаслаў Красулін, Вячаслаў Калаціц

**МІФАЛАГІЗАЦЫЯ ЖЫЦЦЯ І ТВОРЧАСЦІ
УЛАДЗІМІРА КАРАТКЕВІЧА**

Viachaslau Krasulin, Viachaslau Kalatsei

**ULADZIMIR KARATKEVICH'S
MYTHOLOGIZATION OF LIFE AND CREATION**

Аўтары артыкула аналізуюць найбольш заганныя, але досыць жывучыя спробы дэфармацыі вобразу геніяльнага класіка айчынай літаратуры Уладзіміра Караткевіча (1930–1984), творчасць якога – цалкам пабудавана на гісторыка-культурнай спадчыне беларусаў як аўтахтоннага народа Еўропы.

The author of the article analyzes the most vicious, but quite tenacious attempts to distort the image of the genius classic of national literature Uladzimir Karatkevich (1930–1984), whose work is entirely based on the historical and cultural heritage of Belarusians as an indigenous people of Europe.

Лідар гурта «Вянок» з падмінскага Ракава, дзе аўтэнтычна арыентаваныя спевы ладна спалучаюцца з смыкова-дударскай музыкой – Лізавета Пятроўская – распавядае, што нахціў яе на стварэнне дадзенай суполкі (аднаго з вядучых постфолкавых маладзёжных калектываў Беларусі бягучага стагоддзя) не зборнік натаваных песень, і не альбом па ДПМ (сп. Лізавета па адукацыі – мастак), а... раман Уладзіміра Караткевіча «Каласы пад сярпом тваім». Паколькі дадзеная заява заўжды выклікае гарантанаваную «нямую сцэну» ў асяродку «рэвізораў» дзейнасці Ракаўскага дома фальклору, а таксама – відавочна ставіць перад антрапалагамі, фалькларыстамі, літаратуразнаўцамі досыць доўгі шэраг пытанняў, – паспрабуем разабрацца хаця б у некаторых з іх, звязаных з стэрэатыповай міфалагізацыяй (у значэнні «падмены сапраўднасці») асобы Уладзіміра Сямёнавіча ў свядомасці грамадства Беларусі мяжы XX–XXI стагоддзяў.

Найбольш вартымі ўвагі падаюцца «экзістэнцыяльна-эпічныя» сцвярджэнні-стэрэатыпы, а менавіта: «Караткевіч быў павярхоўна знаёмы з фальклорам Беларусі, бо – быў гаражанінам, на вёсцы не жыў і амаль нічога ў мастацтве вуснай традыцыі беларусаў не разумее»; «Караткевіч шмат сабе дазваляў, паталагічна цікавіўся прыгожымі жанчынамі і моцнымі напоямі, таму быў амаральным тыпам»; «Караткевіч быў фаварытам Пятра Машэрава, таму пісаў адвольна – што жадаецца, бо, фактычна, меў статус наменклатурнага літаратара Беларусі» / г. д. Кожны з агучаных стэрэатыпаў (як і шэраг іншых, звязаных з абсалютна арганічнай, генетычна таленавітай і таму, часам, досыць непаліткарэктнай постацю Ул. Караткевіча) – абсалютная ахіня, якая разбіваецца аб рэчаіснасць, як нязручны ртутны савецкі тэрмометр пры першым выпадковым падзенні на падлогу.

Караткевіч меў носьбіта мастацтва вуснай традыцыі (фальклору Беларусі) нават ва ўласнай сям'і. Яго дзед – Васіль Грынкевіч быў нашчадкам старажытнага роду шляхецкіх паўстанцаў з Падняпроўя, крыніцай шэрагу аўтэнтычных народных легенд і паданняў пра мясцовыя гістарычныя падзеі XVI–XVIII стст. (у свой час літаратурна перапрацаваных Караткевічам – «Маці ўрагану» і інш.), а таксама антрапалагічным прататыпам Данілы Загорскага-Вёжы з «Каласоў...» – гўру (духоўнага настаўніка) Алеся Загорскага, галоўнага героя дадзенага эпасу (па меркаванні большасці даследчыкаў – бясспрэчнага «*magnum opus*» Ул. Караткевіча), прысвечанага акалічнасцям паўстання К. Каліноўскага. Пастаянная прага мастацтва вуснай традыцыі з боку Ул. Караткевіча вылілася ў фальклорныя экспедыцыі (дарэчы, некаторыя – сумесна з З. Мажэйкай (мал. 1), з якой яны, дарэчы, сумесна напісалі сцэнарый да фільма «Палескія Калядкі» [3]), а таксама ў шматлікія майстарскія перапрацоўкі фальклорных помнікаў [2].

Бязлітасна-дакументальны Адам Глобус (Ул. Адамчык), сусед Ул. Караткевіча па дамах па Чарнышэўскага-7 і К. Маркса-36, адзначае, што, насуперак плёткам, у жыцці пісьменніка былі ўсяго 5 жанчын [5], якія карысталіся яго безмежнай увагай і мелі месца ў яго свядомасці і сэрцы. І гэтыя жанчыны – яго маці Надзея, сястра Наталля, маскоўская перакладчыца твораў, своеасаблівы «прадзюсар» Валянціна Шчадрына, а таксама – выкладчык гісторыі мастацтваў Ніна Молева і адзіная (прыдбаная ім, дарэчы, ажно ў яго 41-гадовым, дагэтуль халасцяцкім, узросце) адвечна каханая жонка пісьменніка, якую ён змог перажыць усяго на 1 (!) год – Валянціна (мал. 2). Руплівы археолаг і гісторык, даследчык